

Zitierhinweis

Manik, Rudolf: review of: Michal Wanner / Karel Staněk, Císařský orel a vábení Orientu. Zámořská obchodní expanze habsburské monarchie (1715–1789) / The Imperial Eagle and Attraction to the Orient. The Habsburg Monarchy Trade Expansion to Overseas (1715–1789), Dolní Břežany: Scriptorium, 2021, in: Český časopis historický, 2021, 2, p. 424–427, <https://recensio-stag.lorax.syslab.com/r/dbc75b5b6fd84a3cb0a0258ddf92f66b>

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a–63a UrhG) zulässig.

získá přehled o nejvýznamnějších zásazích do krajiny před sledovaným obdobím, ale také po něm – tedy o tom, jakým proměnám byla vystavena barokní krajina a její relikty.

V příloze následuje historická mapa vrchnostenské, krajské a církevní správy. Jde o vítaný počín, který bohužel v knize, v níž je mapa rozdělena na devět stran, nevynikne tolik, jako v internetovém prohlížeči, kam je naštěstí čtenář odkázán pomocí linku.⁶ Přesto by však bylo vhodné doplnit vlastní mapu o text popisující metodiku, na jejímž základě bylo dílo vytvořeno. Mapový rejstřík je také poměrně chudý: obsahuje jen názvy jednotlivých domén, nikoliv např. vlastníky. Nicméně na tomto poli – historické mapy panství – lze očekávat další vývoj a k jeho prezentaci bude, spíše než kniha, vhodnější právě zmíněné prostředí on-line aplikací.

Publikace *Krajina v rukou barokního člověka* představuje důležitý mezník v bádání o historické krajině (nejen té barokní). Alespoň v rámci regionu se podařilo získat příspěvky širokého okruhu badatelů k mnoha významným aspektům barokní krajiny. Při četbě je trochu patrná nestejná míra propracovanosti jednotlivých příspěvků, případně nevyváženost mezi obecným a konkrétním. Díváme-li se však na knihu jako celek, řada z těchto nedostatků zaniká, neboť texty se namnoze dobře doplňují. Vhodné je i zarámování studiemi editorky, které dokresluje kontext sídelní sítě či vývoje církevní správy. Kniha je vybavena řadou vyobrazení a celkově kvalitním grafickým zpracováním. To také přispěje k odborně podložené popularizaci tak komplexního tématu, jakým je barokní krajina.

Michal Vokurka

Karel STANĚK – Michal WANNER

Císařský orel a vábení Orientu. Zámorská obchodní expanze habsburské monarchie (1715–1789)

Dolní Břežany, Scriptorium 2021, 527 s., ISBN 978-80-7649-010-9.

Dlhodobý záujem oboch autorov o problematiku koloniálnej expanzie európskych krajín sa prejavil aj v monografii venovanej zámorskému dobrodružstvu ríše Habsburgovcov z XVIII. storočia. V českej i slovenskej historiografii sa tak prvý krát stretávame s komplexným popisom jediného koloniálneho počínu podunajskej monarchie počas jej stáročného vývoja. Publikáciu tvorí po úvode šesť častí rozdelených do sedemnástich kapitol, venujúcich sa jednotlivým aspektom habsburskej snahy o uchytenie sa na africkom i ázijskom kontinente v dobe boja európskych štátov o exploatáciu zdrojov z iných kontinentov.

V úvode približuje Michal Wanner svoje zámery, ktoré ho iniciovali pri rozhodnutí o jej napísaní. Zdrojmi monografie vznikajúcej niekoľko rokov boli archívne pramene prevažne zahraničnej proveniencie a to z Talianska, Veľkej Británie, Rakúska, Holandska či Belgicka.

Prvá časť „*Otvorenie samoru*“ je uvedená kapitolou „Od ríše k ríši“, ktorá vnesie čitateľa do impéria Habsburgovcov začiatkom XVIII. storočia. V roku 1711 sa vládcom viacerých

6 <https://npu.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=72d1162afa3f447d9da4d864aa8aebcf> (30.3.2021).

území stal cisár Karol VI., jedným z nich bola pritom kolónia Cabelon nachádzajúca sa pobreží Indie. Predovšetkým s jeho menom sa spája epizóda námorskej expanzie habsburskej dynastie, už v dobe vojny o španielske dedičstvo sa exponoval v konflikte ako španielsky protikráľ Karol III. Práve podpis Rastattského mieru z roku 1714 umožnil vznik Rakúskeho Nizozemska ako základne budúcich námorských výprav podporovaných týmto panovníkom. Výstižne charakterizovali autori aj podunajskú monarchiu z doby jeho vládnutia pomenovaním jednej podkapitoly Stredoeurópska baroková veľmoc.

Kapitola „Sen o mori a vôňach Orientu“ približuje snahy cisára i šľachty o uchytenie sa v zámorí počiatkom XVIII. storočia, ako aj diaľkový obchod po vzniku Hlavného obchodného kolégia vo Viedni. Požarevacký mier uzatvorený v roku 1718 s porazenou Osmanskou ríšou zase umožnil intenzívnejší obchod i plavbu po Dunaji. Na týchto aktivitách však participovali aj obchodníci gréckeho, arménskeho či židovského pôvodu. Habsburská monarchia však podporovala aj adriatické prímorské mestá ako Terst či Rijeka, ktoré sa stali v roku 1719 slobodnými prístavmi. Zatiaľ čo Terst mal spájať Jadran s rakúskymi dedičnými krajinami, Rijeka pod vtedajším menom Fiume s Uhorským kráľovstvom. Autori zaujímavo uvádzajú aj vznik námornej flotily monarchie budovanej od roku 1719, ktorá pozostávala z 3 radových lodí, 1 fregaty a 7 galér na čele s dánskym viceadmirálom Eduardom Deighamom veliacim 8 000 námorníkom. Už v roku 1738 sa však cisár Karol VI. rozhodol vybudované vojnové loďstvo zrušiť pre jeho neefektívnosť.

Samotnému námorskému obchodu sa už venuje kapitola „Orientálna spoločnosť“, ktorou sa mieni oficiálne Cisárska privilegovaná orientálna spoločnosť založená patentom panovníka z 27. 5. 1719. Monopolné právo mala na obchod s Balkánom, Osmanskou ríšou a ďalšími krajinami Východu. Sídlo spoločnosti bolo umiestnené vo Viedni, avšak v roku 1734 bol na jej majetok vyhlásený konkurz.

Kapitola „Ostende a Rakúske Nizozemsko“ sa bezprostredne týka kontaktov so vzdialenými krajinami Afriky a Ázie, kedy sa centrom týchto aktivít podunajskej monarchie stalo namiesto jadranského Prímoria bývalé Španielske Nizozemsko, ktoré rakúski Habsburgovci získali v roku 1713 po utrechtskom mieri na konci vojny o španielske dedičstvo. Jediným významným prístavom Rakúskeho Nizozemska sa stalo práve Ostende, autori uvádzajú, že samotná provincia predstavovala pre cisára Karla VI. istý resentment ako časť jeho bývalého španielskeho dedičstva, ktorému kedysi vládol ako protikráľ. Jej prvým miestodržiteľom a generálnym kapitánom sa stal vojvodca princ Eugen Savojský.

Úvodnou kapitolou druhej časti „*Vzostup a pád ostendskej spoločnosti*“ je „Obdobie jednotlivých výprav“. Skúma výpravy námorných kapitánov, dobrodruhov i zástupcov obchodných konzorcií do blízkeho aj vzdialeného zámoria. Objektom záujmu námorníkov boli africké osady, ale i pobrežia Indie a Číny. V máji 1719 bola získaná prvá rakúska kolónia Cabelon v Indii nachádzajúca sa blízko francúzskej faktórie Pondichéry. Africké výpravy sa z prístavu Ostende realizovali na guinejské pobrežia, komplikovali ich však spory s inými mocnosťami najmä s Republikou spojených nizozemských provincií.

Ďalšie state knihy pojednávajú o lodiach a ich posádkach, ktoré sa plavili z pobrežia Rakúskeho Nizozemska, pričom nevynechávajú ani značné množstvo cudzozemských námorníkov prijatých na službu v zámorí. Najväčšími nepriateľmi súkromných výprav

z Ostende boli okrem pirátov loďstvá tradičných námorných mocností teda Veľkej Británie a Nizozemska, ktoré v nich videli konkurentov pri exploatacii zdrojov z oblastí susediacich s ich kolóniami. Celkovo sa uskutočnilo 32 súkromných námorných výprav, tieto potvrdili ich opodstatnenosť výrazným ziskom z predaja indického a čínskeho tovaru.

Kapitola „Vznik ostendskej spoločnosti a jej spoločenské ukotvenie“ sa už priamo týka existencie *Všeobecnej cisárskej indickej spoločnosti* (GIC) založenej cisárskym patentom z decembra 1722 so základným imaním 6 000 000 zlatých. Právo na obchodovanie získala táto spoločnosť v oblasti Afriky, Východnej aj Západnej Indie na dobu 30 rokov. Jej oficiálnym jazykom bola francúzština ako dobový jazyk medzinárodných vzťahov i diplomacie.

O vývoji GIC viac napovedá kapitola „Prax ostendskej spoločnosti“, ktorá približuje fungovanie jej administratívy v Antverpách, odkiaľ pri upísaní základného imania pochádzalo aj najviac vstupného kapitálu. Počas jej existencie pritom došlo aj k zmene v osobe miestodržiteľa Rakúskeho Nizozemska, keď v roku 1725 vystriedala k ostendskej spoločnosti skeptického Eugena Savojského sestra cisára Karola VI. arcivojvodkyňa Mária Alžbeta. Spoločnosť disponovala kvôli menšiemu kotvisku v Ostende loďami s menším výtlakom, jej námorní kapitáni prevažne pochádzali z Flámska. Plavby smerovali do portugalskej Brazílie, na Arabský polostrov, indický subkontinent, ale i do Holandskej východnej Indie aj Číny.

V kapitole „Ostendské faktórie a obchod ostendskej spoločnosti v Ázii“ sa možno oboznámiť s destináciami, do ktorých sa uskutočnili plavby lodí GIC. Už názov najzápadnejšieho mesta Mokka, v ktorej sa lode s cisárskym orlom na vlajke objavili, napovedá o významnej komodite v námornom obchode. Lode s kávou z Arabského polostrova mierili často na indické pobrežie, kde boli predmetom obchodu zase látky, japonský porcelán, indigo, diamanty i korenie. Práve tam bola založená prvá rakúska osada Cobelon v roku 1719 teda ešte pred založením spoločnosti. Ďalšími kolóniami ostendskej spoločnosti sa stali bengálske faktórie Bankíabázár a Hydsiápur. Najdôležitejšie pre GIC však boli hospodárske vzťahy s juhočínskym Kantonom a to s ohľadom na výnosnosť predovšetkým obchodu s čajom privázaným z Ríše stredu.

Vzťahy s inými participantmi na zámorskej expanzii približuje kapitola „Reakcia veľmocí a medzinárodné súvislosti zániku ostendskej spoločnosti“. Okrem negatívneho postoja k existencii GIC zo strany tradičných maritímnych mocností s pôsobením spoločnosti prejavovalo nesúhlas aj Francúzsko, ktoré malo v Indii viacero faktórií už od XVII. storočia. Keďže jediným spojencom cisára Karla VI. spomedzi európskych štátov bolo Španielsko a za dôležité panovník pokladal predovšetkým uznanie Pragmatickej sankcie zo strany veľmocí, rozhodol o zrušení Ostendskej spoločnosti v roku 1731.

Ďalšie aspekty zámorského obchodu predstavuje kapitola „Ostendský obchod pod kryciami vlajkami“. Ako prístavy na vyplávanie lodí sa využívali Hamburg, či španielsky Cádiz, pričom plavby sa odohrávali často pod „exotickými vlajkami“ Poľsko-litovskej únie, alebo Pruského kráľovstva.

Existenciu závislých území pod nadvládou Habsburgovcov rozoberá kapitola „Cisárske kolónie a nasledovníci ostendskej spoločnosti“. Vlastníkom faktórií na indickom polostrove sa po GIC stal cisár Karol VI. Jednotlivé state popisujú praktický život kolónií

Cobelon do roku 1735 a Bankibázár do roku 1744. Na koloniálnych výbojoch sa v tejto dobe zúčastnili aj slobodné mesto Hamburg, dánska Kodaň či švédsky Göteborg.

Tretia časť monografie: „*Vzostup Rakúskeho Prímoria*“ je uvedená kapitolou „Terst-staronové centrum obchodu s Orientom“. Autori v nej popisujú správu tohto starobylého mesta v období stredoveku, aktivity dvorského kancelára Rudolfa Choteka z Chotkova a Vojnína, či používanie tereziánskeho toliara ako menovej jednotky. Venujú sa aj plavbe po Dunaji, obchodu s Osmanskou ríšou a budovaniu rakúskych konzulátov na jej území. Dnes chorváckym mestom Rijeka ako druhým jadranským prístavom sa zaoberá kapitola „Fiume a obchodná spoločnosť Urbain Arnoldt et Compagnie“. Táto súkromná firma založená v roku 1750 prispela k rozvoju mesta, ktoré sa neskôr stalo sídlom Uhorského prímoria ako jedinej zalitavskej časti pobrežia Jadranu.

Štvrtá časť knihy „*Vzostup a pád Cisárskej ázijskej spoločnosti v Terste a Antverpách*“ sa týka snahy o obnovenie obchodu habsburskej ríše s ázijským kontinentom. Kapitola „William Bolts a jeho plány“ rozoberá aktivity tohto obchodníka pôvodom z Amsterdamu, kde sa narodil v roku 1739. Po vstupe do služieb Habsburgovcov zorganizoval v roku 1776 výpravu lode Joseph und Theresia do Indie, pričom Rakúšanovia v zátok Delagoa na území dnešného Mozambiku prevádzkovali v období 1777–1781 aj faktóriu.

Kapitola „Cisárska ázijská spoločnosť v Terste a Antverpách“ opisuje jej existenciu v rokoch 1781–1785. Táto spoločnosť, založená cisárom Jozefom II. a sídliaca oficiálne v Terste, mala fakticky svoje pôsobisko v Livorne a jej lode sa plavili do východnej Afriky, Indie aj Číny. Kapitola „Nový vzostup habsburského námorného obchodu“ sa týka hospodárskych vzťahov monarchie od osemdesiatych rokov XVIII. storočia vrátane prieniku do Čiernomoria a obchodu s Osmanskou ríšou. Nevynecháva ani nové obchodné aktivity v Ostende v predvečer okupácie Rakúskeho Nizozemska francúzskou revolučnou armádou, či kontrakty s Indiou, Čínou, Amerikou a kontroverzné obchodovanie s otrokmi pod habsburskou vlajkou.

„*Záver*“ pojednávajú súhrnne o zámorských obchodoch habsburskej ríše. K „*Prílohám*“ patrí zoznam plavidiel vyslaných z Ostende z rokov 1715–1732 a použité pramene. Publikácia *Cisársky orel a vábení Orientu* je významným príspevkom k štúdiu dejín podunajskej monarchie XVIII. storočia, pričom poskytuje takmer úplný záber zámorského obchodu habsburskej ríše z obdobia „veku rozumu“. Je výsledkom podrobného záujmu autorov o skúmanú problematiku a jej kvalitu vystihuje aj použitie veľkého penza materiálov najmä zahraničnej proveniencie zo západoeurópskych archívov.

Rudolf Manik

Christopher Alan BAYLY

Zrod moderního světa 1780–1914. Globální spojitosti a srovnání

Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2020, 570 s., ISBN 978-80-7325-497-1.

Ve 21. století patří globální dějiny již nejen k etablovaným, ale také velmi progresivním proudům historické vědy. Tento přístup, který si klade za cíl postihnout dějiny lidstva